

הרחבת גבולות הפילוסופיה היהודית

רבקה הורביץ

אליעזר שביד, חשיבה מחדש: פריצות דרך במחשבה היהודית הדתית והלאומית במאה ה-20,

הוצאת אקדמון, ירושלים 1991, 306 עמ'

אסופת מאמרים זאת של ההוגה המלומד, שפתח הרבה אפיקים לפני הקורא הישראלי, מבקשת להראות את ריבוי פניה של החשיבה היהודית במאה הנוכחית. שביד, מהמורים הדגולים של מחשבת ישראל בדור שלנו, הוא רציונליסט. בדרכו הפילוסופית הוא מבקש להמשיך את דרכם של הרמן כהן ויוליוס גוטמן. בגוטמן הוא רואה את ההוגה הגדול, שאת דרכו הוא מבקש להמשיך מהרבה בחינות. את דרכו שלו הוא מגדיר מתוך עימות עם דעותיו של גוטמן. שביד מבקש להראות לנו במה הוא מתרחק מספרו של יוליוס גוטמן הפילוסופיה של היהדות, שאותו הוא חושב ל'קלסי'. אכן, מי שכמוני עוד זוכר את שיעוריו של גוטמן באוניברסיטה העברית בראשית שנות החמישים יכול להעיד שהוא גם היה מורה מרשים ביותר. היתה לו בשעתו השפעה מכרעת על התלמידים של אותו חוג שנקרא אז 'פילוסופיה יהודית וקבלה'. משפטיו היו שקולים, חדירתו לטקסט היתה עמוקה ואישיותו ייצגה לפנינו את הפילוסוף במיטבו. לא אגזים אם אומר כי שיעוריו היו חוויות ממש לכל התלמידים דאז. גוטמן טוען בפתח ספרו, כי העם היהודי לא הגיע לפילוסופיה יהודית בכוחות עצמו אלא קיבל את הפילוסופיה מן החוץ, וההיסטוריה של הפילוסופיה היהודית נראית לו, לגוטמן, כהיסטוריה של קליטות מנכסי מחשבה זרים, אפלטוניים, אריסטוטליים, אסלאמיים, גרמניים וכדומה. את הפילוסופיה היהודית יש אפוא לראות כעניין המורכב משני אלמנטים: מן היסוד הפנים יהודי, ומההגות הפילוסופית של הדור. ודור דור והגותו. על רעיון זה שביד חולק בטענה שגישה זו אינה תואמת את מודעותם של הוגי ימי הביניים – רס"ג, ריה"ל או הרמב"ם – אלא רק את מודעותם של ההוגים בני המאה התשעה-עשרה, שמואל הירש ופורמשטכר, שגוטמן נראה כממשיכם. שביד גם טוען נגד הגדרתו של גוטמן כי בדורות האחרונים השתנתה הפילוסופיה היהודית במעמדה בעולם. היום הוגים יהודים חשובים יוצרים את הגותם בתוך הפילוסופיה הכללית, והפילוסופיה היהודית משתלבת בתוכה וקשורה בה. דוגמאות לכך הן עבודותיהם של הרמן כהן, פ' רוזנצווייג, מרטין בובר, אברהם יהושע השל ועמנואל לוינס.

ספרו של גוטמן, אף שנחשב לקלסי, יש לזכור שנתפרסם ב־1933 בגרמניה, ואין הוא יכול לבטא את הלך הרוח של החיים שישים שנה מאוחר יותר. יתרה מזו, בתקופה זו התרחשו תמורות מרחיקות לכת: השואה והקמת המדינה; גם החיים היהודיים בגרמניה בדור ההוא היו מצומצמים. לכן שביד צודק כשהוא טוען שמצעו של גוטמן צר מהשתרע וקיים צורך לחזור ולבדוק שורה של נושאים. בהערות אלה מביע שביד את השקפתו וכיצד הוא רואה את הדרך הפילוסופית בימינו: יש לבדוק את היהדות לא רק

במובנה כדת אלא גם במובן החברתי-תרבותי, יש לדון בנושא של הזהות היהודית. אפשר ששביד רומז לאפשרות של פילוסופיה חילונית יהודית. לפי גוטמן, היהדות הוגדרה כדת כפי שהבינו אותה אז, אך שביד, המתעניין בספרות, בשירה, בסוציולוגיה, בפוליטיקה, כלומר באותם אלמנטים שהורחקו מהמחשבה היהודית שלא בצדק, כיוון שלא דנו אז בכל דבר המתבסס על אתניות, על מחשבה חברתית או פוליטית, או על לאומיות, מוצא שהצו הראשון הוא הרחבת היריעה. שביד מבקש התייחסות פילוסופית גם לתחום ההיסטוריה, הספרות, האמנות, הסוציולוגיה ועוד. כלומר, יש לראות שמכל התחומים האלו עולות שאלות פילוסופיות חשובות שיש להתמודד עמן.

נסיונה של האוניברסיטה העברית בראשיתה לקרוא למקצוע זה 'פילוסופיה יהודית וקבלה' מציין אף הוא את המעגל הצר מדי שעל פיו נתפס הנושא, ולדעת שביד, טוב עשו שהחלו לקרוא לחוג 'מחשבת ישראל', שם המראה שוני באוריינטציה ורצון לשלב גם עניינים גותיים, שאינם פילוסופיים במונח המדויק של המלה. התרכזתי במאמר הראשון בספר, כי הוא עוסק בשאלות מהותיות שמן הראוי לתת עליהן את הדעת ומפני שממנו אנו לומדים על התפיסה הפילוסופית הרחבה של שביד את מחשבת ישראל.

שאר הספר הוא אוסף של מאמרים שפורסמו בשנים האחרונות בכמות שונות ונלקטו כאן לכרך אחד. כונס לכאן מאמר על גרשם שלום, 'מחקר והגות ביצירתו של גרשם שלום', ובו חוזר המחבר על עיקרי טענותיו, שבוטאו כבר במאמר שגודלו כגודל ספר (שיצא גם באנגלית).

באוסף גם מאמרים אחדים על רוזנצווייג, אחד ההוגים המעניינים של המאה ה-20. מאמרים אלה נכתבו מתוך הערכה רבה לאיש ולהגותו. להפתעתי מצאתי במאמרו של שביד 'רוזנצווייג בהתבטאותו הבין-אישית', עמ' 80, גם הערכה רבה לעבודתי, שעמלתי בה שנים, כשהוצאתי לאור בעברית את הספר פראנץ רוזנצווייג: מבחר אגדות וקטעי יומן.¹ שביד מוצא בעבודתי יתרון חשוב על ספרו של נחום גלאצר: *Franz Rosenzweig: His Life and Thought*, שכבש את הקורא האמריקני בשנות ה-50-60. שביד כתב: גלאצר כתב 'בחמרו הספרותיים של רוזנצווייג את ספרו שלו אודותיו'. הוא לא הניח לרוזנצווייג לדבר בעד עצמו ולקראיו לשפוט את הדבר. לא כך תפסה רבקה הורביץ את תפקידה כעורכת. לאחר מבוא תמציתי ומתועד היטב, שבו אמנם הציעה את גירסתה, היא כינסה מכתבים שלמים ... היא הצליחה לצמצם עד למינימום את התערבותה הפרשנית והניחה לו לרוזנצווייג לדבר בעד עצמו. לדעת שביד זהו ספר אמין 'שמותר בהחלט להתיחס אליו כאל מקור אותנטי'.

נושא אחר שלספר יש עניין בו הוא פיתוח הגותם של הוגים שהם פחות ידועים בימינו, אך היו מפורסמים וחשובים מאוד בזמנם ונשכחו מסיבות רבות ושונות, וחשוב לדון בהם כדי להרחיב את גבולות הידע של דורנו. לכאן שייכים עבודתו של שביד על האיש רב הפנים נתן בירנבוים, שהצטרף תחילה לציונות אך אחר כך היה ממתנגדיה החשובים וממעצבי דרכה של אגודת-ישראל, וכן דבריו החשובים על יצחק ברויאר, מייסד פועלי אגודת-ישראל והאב הרוחני של הקיבוץ 'חפץ חיים', דברים שהופיעו

1. ערוכים בידי רבקה הורביץ, מוסד ביאליק, ירושלים תשמ"ו.

בקובץ 'מדינת התורה' במשנת יצחק ברויאר. אכן, אגודת ישראל של גרמניה שונה כל כך מאגודת ישראל של ימינו וכמעט שאינה ידועה לדורנו. את דבריו על ברויאר הביא שביד בהרצאה המאלפת שנשא בכנס 'מאה שנה להולדתו של ברויאר', שארגנתי לפני שנים אחדות באוניברסיטת בן-גוריון.

אישיות נשכחת אחרת הזוכה לאזכורו של שביד היא יצחק אלעזרי'וולקני, בעל הניסיון לחיבור תפיסה לאומית חילונית המתמודדת עם משנת אחד העם שאותה משייך וולקני לתיאולוגיה הלאומית. הוא סבר כי אין להגדיר עצמיות ציונית הגדרה נורמטיבית אלא היא יצירה חופשית של עם עצמאי החי בארצו ומדבר בלשונו. אולם חבל ששביד הקדיש לו רק דפים מעטים בדיוניו.

לעומת זאת הוא דן בהרחבה ברב יצחק יעקב ריינס, מראשי הציונות הדתית לפני השואה. דיון זה חשוב מאוד, כי הוא מראה שהציונות הדתית בראשיתה היתה פלורליסטית והיו בה השקפות מגוונות, דבר שאינו מורגש כל כך בימינו בקרב הציונות הדתית. הרושם היום שהרב קוק הוא הדמות הדומיננטית בה בעוד שלאמתו של דבר הוא היה אחד מקשת רחבה של הוגים.

ספר זה של שביד מציע לקורא הרציני אפשרות להכיר מקרוב הוגים אשר ספק אם שמע עליהם. כמו כן הוא תורם להתבוננות פלורליסטית על המחשבה היהודית ועל הציונות ולכך יש, ללא ספק, חשיבות אקטואלית רבה.